

Василь Кремень
Президент Академії педагогічних наук України
Міністр освіти і науки України

СИСТЕМА ОСВІТИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

Становлення суверенної незалежної України супроводжується суттєвими змінами в царині суспільних відносин, перш за все економічних відносин, що передбачає новий тип взаємозв'язку освіти і суспільства в цілому.

Формування національної системи освіти відбувається в умовах істотних змін у духовному просторі суспільства, що вимагає від сіячів “доброго, мудрого, вічного” переосмислення і уточнення власної світоглядної позиції, а також вносить певні корективи в цілі, завдання та зміст освітянського процесу.

Освітньо-педагогічні зміни в національному масштабі відбуваються у контексті загальноцивілізаційних трансформацій, зумовлених як впровадженням нових освітніх технологій, заснованих на використанні можливостей сучасної комп'ютерної техніки, так і суттєвим розширенням можливостей і потреб в індивідуальному, особистісному розвитку людини.

Ці та інші чинники зумовлюють певний динамізм в освітянському просторі нашої країни. Який стан, тенденції та перспективи розвитку освіти в Україні, які чинники прискорюють і, навпаки, гальмують цей розвиток, у чому полягає суть трансформаційних процесів, що відбуваються в освіті як певному соціальному інституті, до якої міри можливе використання в Україні досвіду освітньо-педагогічної діяльності передових західних країн? На ці та інші, дотичні до них питання спробуємо дати відповідь у даному розділі.

Загалом стан освіти в Україні можна поцінувати як амбівалентний. Ця амбівалентність зумовлена двома взаємопов'язаними чинниками: перехідним періодом, у якому знаходиться українське суспільство, і системною кризою, що охопила його. І якщо перший чинник спонукає до творення нових форм, методів і засобів навчання, то другий, а насамперед фінансова скрута, гальмує розквіт нововведень у царині освіти.

Фінансування освіти за сумнозвісним залишковим принципом, нестабільність її фінансування, зменшення асигнування на її розвиток призвели до скорочення мережі навчальних закладів, вивільнення педагогів, значної заборгованості по заробітній платні.

Варто зазначити, що коли мова йде про створення нової системи освіти в Україні, це не означає, що стара, яка існувала за радянських часів, була недолуга, недосконала і має бути повністю відкинута. Ні, її рівень був досить високий, про що, зокрема, свідчать успіхи українських школярів і студентів на міжнародних олімпіадах і конкурсах. Це, до речі, засвідчують і західні фахівці. Більше того, не варто сліпо копіювати зарубіжні моделі, взірці і стандарти навчання. Вони мають бути адаптовані до українських реалій. А для цього, крім усього іншого, знову потрібні значні капіталовкладення. Проте зміни в системі освіти в Україні потрібні, і ось з яких причин. Назву лише декілька з них.

По-перше, перехід суспільства до вільних ринкових відносин потребує нових висококласних фахівців у галузях економіки, менеджменту, маркетингу, банківської справи, бухгалтерського обліку та аудиту, права тощо, які раніше не готувалися взагалі або підготовка яких ґрунтувалася на інших засадах.

По-друге, інтеграція України у світову спільноту потребує нових навичок і знань у царині міжнародного права, зовнішньоекономічної діяльності, досконалого володіння іноземними мовами. Без таких знань прилучити до міжнародного співтовариства буде неможливо.

По-третє, нові засоби накопичення, зберігання і трансляції інформації вимагають вільного володіння персональним комп'ютером, умінням працювати в глобальній електронній мережі Інтернет. Мабуть, не випадково Президент США Б.Клінтон наголосив на необхідності підключення до мережі Інтернет кожного класу американської середньої школи.

Стосовно характеру змін у галузі освіти існують певні розбіжності серед фахівців. На мій погляд, трансформація освіти вимагає передусім вирішення таких нагальних питань.

1. Насамперед потрібна радикальна гуманізація освіти, посилення особистісного виміру в педагогічній науці. Орієнтація на людину, фундаментальні цінності, рішуча демократизація освіти - ось ті підвалини, на яких має базуватися освіта третього тисячоліття. Гармонійно розвинена особистість має бути головною метою і змістом усієї системи освіти. Замість пріоритету держави в освітянському просторі на перше місце має бути поставлена саме людина. До чого призводить технократизм в освіті, ми мали змогу переконатися на гіркому прикладі Чорнобильської трагедії, однією з головних причин якої був саме технократичний стиль мислення. Як тут не згадати пророчі слова видатного французького мислителя К.Леві-Стросса, що ХХІ століття буде століттям гуманітарних наук або не наступить взагалі.

2. Гуманітарний вимір освіти відкриває перспективу справжнього демократизму освітянського процесу. Як педагоги, так і учні є повноправними суб'єктами системи освіти. Основою навчання повинен бути рівноправний діалог між тими, хто навчає, і тими, хто навчається. Потрібна принципово нова демократична освітньо-педагогічна технологія. На всіх щаблях освіти від початкової до вищої школи потрібна переорієнтація з інформаційного на проблемно-діяльнісний тип освіти. А для цього необхідно готувати вихователів нової генерації.

Демократизація освіти сприяє і розвитку нових типів навчально-освітніх закладів, насамперед таких, як ліцеї, гімназії, коледжі тощо. В цих закладах ще змалку починає формуватися національна інтелектуальна еліта.

3. Гуманітарний, демократичний виміри освіти мають стати основою, стрижнем єдиної комплексної системи освіти. Тут мається на увазі розробка вітчизняних програм, планів, випуск підручників, навчальних посібників тощо. На перший план потрібно поставити індивідуальну роботу зі студентами. Особливої уваги заслуговує запровадження нових прогресивних методів навчання з широким використанням інтерактивного спілкування, мультимедіа, дистанційного навчання. Не менш важливою є орієнтація на сучасні засоби навчання, такі як: навчальні модулі, кейси, ділові ігри, консультативні проекти, інформаційні технології, модульно-тьюрська система організації навчання тощо. Необхідна розумна збалансованість природничих, суспільних та технічних наук.

4. Зважаючи на специфіку освітянського комплексу, необхідна його адаптація до нових соціально-економічних умов, у тому числі і з точки зору податкових пільг. Безглуздо ставити освітянські заклади в один ряд з потужними виробничими комплексами. Зберігаючи і нарощуючи існуючу

кількість фахівців з середньо-спеціальною і вищою освітою, потрібно перерозподілити її з урахуванням вимог сьогодення.

5. Ще одним важливим напрямом реформування освіти є її інтеграція в європейський і світовий освітянський простір. Важливою передумовою у цьому плані є визнання українських фахівців в інших країнах, тісні контакти з освітянами і науковцями розвинутих країн. На часі - міжнародні угоди щодо еквівалентності документів про освіту. Водночас необхідно зберегти і примножити національні особливості освіти.

6. Вказані напрями трансформації освіти неможливі без відповідної нормативної законодавчої бази. На черзі підготовка низки законів про освіту в Україні, єдиних загальнодержавних стандартів вищої та професійно-технічної освіти.

Деякі з вищезгаданих змін помітні вже сьогодні. Так, Україна 1997 року підписала Лісабонську конвенцію про взаємовизнання кваліфікації у галузі вищої освіти. Отже, де-юре Україна увійшла до європейського освітянського простору. Відповідно до вимог цієї конвенції чітко визначено освітньо-кваліфікаційні рівні вищої освіти, які складають послідовні шаблі ступеневої освіти.

Впровадженню багатоступеневої системи освіти сприяють також зміни, які відбулися у мережі вищих закладів освіти. Більше сотні навчальних закладів I-II рівнів акредитації увійшли до складу вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації. Це дало змогу створити інтегровані навчальні плани і програми, залучити професуру до викладацького процесу на нижчих шаблях освіти, зміцнити матеріальну базу навчального процесу, що в кінцевому результаті суттєво впливає на поліпшення якості підготовки фахівців. Багато вищих закладів освіти плідно співпрацюють з майбутніми абітурієнтами, починаючи зі школи, ліцею, гімназії.

Активне впровадження ступеневої освіти в Україні посилить мобільність випускників навчальних закладів на ринку праці. Цьому сприятиме інтеграція, укрупнення спеціальностей, що при незначній перекваліфікації дасть змогу знайти роботу за фахом. Так, якщо раніше перелік спеціальностей мав 1024 позиції, то нині він не сягає 500. Для порівняння: у США готуються фахівці біля 300 спеціальностей. Перекваліфікації фахівців сприяють також інститути післядипломної освіти, створення яких в Україні можна лише вітати.

Інколи доводиться чути, що ринок праці й так перенасичений і тому потрібно скорочувати підготовку фахівців за державними замовленням. Звісно, якщо ми без урахування сучасних реалій будемо готувати

спеціалістів, на яких немає попиту на ринку праці, то лише загостримо проблему безробіття. Тому потрібен постійний моніторинг ринку праці, його виважені ф'ючерсні оцінки.

Крім того, слід враховувати, що фахівці з дефіцитними ринковими спеціальностями самі створюють нові робочі місця, забезпечуючи ними не лише себе, але й інших. Це є непоганим підґрунтям для розвитку малого і середнього бізнесу в Україні.

Пригадаємо, що Японія ще у 70-х роках проголосила про перехід до загальної вищої освіти. Нині приблизно 90 відсотків японців відповідного віку мають вищу освіту. Чи не тут криється феномен “японського дива”? У цьому зв'язку слід зазначити: якщо витрати на одного науковця у 1994 році становили у США і Японії 150 тисяч доларів на рік, у Франції - 120 тисяч, то в Україні лише 0,7 тисячі доларів США, до того ж заробітна платня у нашій країні регулярно не виплачується.

Отже тут ми знову стикаємося з проблемою фінансових труднощів у нашій країні. Адже для того, щоб створити нове робоче місце, за деякими підрахунками у середньому потрібно затратити десь біля 1000 дол. США. А ці кошти спершу потрібно заробити, як, власне, і отримати освіту. Тут постає ще одне гостре питання: про платне навчання.

Платна освіта існує, як відомо, і в державних і в недержавних вищих закладах освіти. І відміняти її не слід. Потрібна багатоканальність фінансування вищої освіти. До існуючих типів фінансування в Україні уже додано ще один - індивідуальне кредитування державою юнаків і дівчат, які бажають здобути вищу освіту. Потрібно також посилити контроль за діяльністю приватних вищих закладів освіти з тим, щоб вони відповідали усім вимогам державної освіти; а не перетворювалися на фабрики по штампуванню дипломів за певну плату.

З цією метою в Україні впроваджена система ліцензування, акредитації. Досить плідно працює Державна інспекція закладів освіти, яка контролює дотримання відповідних вимог до якості освітніх послуг. Проте доцільно модифікувати критерії оцінки діяльності вузів. Нині превалюють кількісні критерії: кількість докторів наук, забезпечення аудиторіями і комп'ютерними класами, наповнення бібліографічних фондів тощо. Натомість в умовах переходу до ринкових відносин необхідно керуватися якісними критеріями: насамперед, якість отриманих знань, престиж місця роботи випускника, величина його заробітної платні тощо. Потрібно усвідомити, хоч як це, можливо, і цинічно, на перший погляд, звучить, що випускник вищої школи – це певний товар, який ще потрібно продати на

ринку праці. І як цей товар реалізується, така його й реальна вартість і така оцінка того вищого закладу освіти, який випустив той чи інший товар.

Водночас потрібно розширювати і можливості державних вищих закладів освіти щодо підготовки фахівців на платній основі. Навчання за рахунок коштів фізичних і юридичних осіб дає змогу вузам отримати вкрай необхідні позабюджетні кошти.

Цікавою і досить перспективною формою навчання є екстернат, що дає змогу обдарованим юнакам і дівчатам самостійно опанувати програму навчання, здобувати освіту за значно коротший термін, ніж в умовах стаціонарної або заочної форми навчання.

Варто зазначити, що набір на контрактній платній основі в державних вищих закладах освіти здійснюється в межах ліцензованих обсягів після зарахування на місця державного замовлення. Іншими словами, навчання за контрактом на платній основі не витісняє безоплатної форми навчання у державних вузах, а доповнює її. До того ж складається здорова конкуренція, певний ринок освітніх послуг, що, безумовно, стимулює поліпшення якості навчального процесу. Нині молода людина вільна вибирати, якій формі навчання віддати перевагу, в якому - державному чи приватному – закладі їй навчатися. Звичайно, цей вибір багато в чому зумовлений і матеріальним достатком родини. Поляризація суспільства на багатих і бідних проявляється і в можливості здобути ту чи іншу освіту. Діти заможних українців навчаються в престижних вітчизняних та зарубіжних інститутах і університетах, адже капіталовкладення в освіту дітей – одне з найбільш вдалих розміщень капіталу.

Крім того, услід за необгрунтованим, нерозумним розшаруванням суспільства на невелику частину дуже багатих людей і абсолютну більшість бідних і дуже бідних йде розподіл загальноосвітніх закладів приблизно у такому ж співвідношенні. Ця проблема ще більше загостриться, якщо врахувати, що у наступному навчальному році школярам, окрім молодших класів, можливо, доведеться платити за підручники та навчальні посібники. Це теж сумні реалії освіти сьогодення.

Не можна піднести освіту на вищий щабель, не віддавши належного їй ключовій фігурі – вчителю. *Він має не тільки володіти своїм предметом, а й уміти орієнтуватися у відповідній галузі знань, здійснювати інтеграцію в рамках суміжних дисциплін, будувати навчальні плани, формувати в учнів навички самоосвіти.* Все це під силу педагогу як творчій індивідуальності. Вчитель такого рівня професіоналізму бачить високий особистісний смисл всього, що відбувається в процесі професіональної діяльності. Спілкування з дітьми для нього – особистісна

значуща цінність, йому властиві широта захоплень, співпереживання, професійна інтуїція, воля і цілеспрямованість, постійне намагання досягнення мети. Тож підготовка педагога має передусім забезпечити зростання його творчої індивідуальності.

На жаль, ані програма "Вчитель", ані концепція педагогічної освіти не можуть вплинути на негативну тенденцію, яка має місце у нашому суспільстві: престиж професії вчителя, освітянина знижується. Все ж не втрачаємо надії, що ми подолаємо ті перепони, які є у реалізації цих важливих документів, і привернувши громадську думку, за фінансової підтримки спонсорів і меценатів та відповідної уваги з боку владних структур, ми будемо в змозі перебороти ті фінансово-економічні негаразди, які уповільнюють розвиток освіти в Україні.

Взагалі освіта – *це дзеркало соціально-економічного та культурно-історичного стану країни*. Зупинимося на цьому детальніше.

Система цінностей та норм освітньо-педагогічного процесу має культурно-історичний характер. Тому методологічно безплідними та хибними є позитивістські пошуки надісторичних фаз і назавжди даних стандартів, норм та ідеалів освітянського процесу. Поступово втрачає свої позиції сенс педагогічної діяльності, напрацьований на попередньому, модерновому шаблі історичного розвитку. В освітянському просторі помітні способи пошуку нового сенсу педагогічної діяльності, які ґрунтуються на постмодернових засадах, адже стара система норм та стандартів вже не відповідає новим постмодерновим реаліям, а нова – ще тільки формується. Це явище притаманне не лише освіті України, а й світовому освітянському простору. Подібна ситуація актуалізує дослідження соціально-культурного контексту пошуку нових форм освітньо-педагогічної діяльності.

Обґрунтовуючи науково вивірені підходи до прогресивних змін у галузі освіти, доцільно виходити з того, що *освіта - це та сфера життя суспільства, яка не повинна залежати від політичної кон'юнктури, організаційно-структурних і фінансово-економічних, змістовно-методичних і кадрових проблем*.

Недостатній обсяг фінансування освіти треба розцінювати як вкрай небажане явище, особливо в нашій несприятливій ситуації (економічній кризі). Справа в тому, що провідні економісти світу вважають: одна лише приватизація не може забезпечити тривалого економічного зростання. Важливого значення набувають інвестиції в людський (освіта, здоров'я) і соціальний (культура, загальні цінності, сильне громадянське суспільство) капітал.

У суспільстві має сформуватися стійке переконання, що реформа в освіті тоді матиме сенс, якщо буде супроводжуватися реформами в галузі охорони здоров'я, підвищення соціальної захищеності і загального добробуту народу.

Ситуація в галузі подальшого розвитку школи вбачається у плані все більш повного задоволення різноманітних інтересів особистості, в тому числі національних. Національна школа виступає як один із важливих елементів збереження і розвитку етнічної спільноти, її духовного ядра.

Освіта, як сфера соціальної практики, повинна стати конструктивним фактором еволюції суспільства. Першим напрямом вирішення цього завдання є перехід від окремих альтернативних наукових педагогічних шкіл -- до системи варіативних інноваційних технологій у контексті сучасної педагогіки розвитку. Перспективною буде ідея створення навчальних програм із урахуванням інтересів і здібностей дитини, а не її підлаштування під них, як це характерно для директивної системи освіти. *Принцип дитиноцентризму має визначати ефективність різних педагогічних систем.* Тільки та з них має право на життя, яка передбачає відносини гармонізації з дитиною, резонанс людської особистості й освіти.

Повноцінна освіта має забезпечувати поступальний розвиток суспільства. Цю місію вона реалізуватиме за умови виховання розвиненої особистості. Разом з тим, повноцінному розвитку особистості не сприяє ще не здоланий частково-функціональний підхід до школяра лише в єдиній його соціальній ролі – учня. Внаслідок цього ми одержуємо однобокий його розвиток як носія певної сукупності знань, умінь і навичок. Зрозуміло, таке навчання лише вводить дитину в сферу грамотності і не створює достатніх можливостей для входження у світ справжньої людської культури. Доцільніше дати кожній дитині реальні шанси і засоби для надбання з самого початку навчання того досвіду, який охоплює категорія *громадянин*. Активно утверджуючи себе у практичній сфері, дитина набуватиме якостей соціальної зрілості і людяності. І тут головним стає не те, що школяр знає, а те, що він може.

Істотнім недоліком сучасної освіти видається те, що наша школа значною мірою й далі готує дітей до життя в економічних умовах, які втрачають свою роль, а то й взагалі уже не існують. Тоді як основним її завданням має бути підготовка школяра до роботи в сучасних об'єднаннях, що функціонують на основі різних форм власності, на засадах цивілізованих ринкових відносин.

Нам потрібно створити методично забезпечену систему саморозвитку особистості, що допоможе дитині самотійно розв'язати життєві проблеми,

подолати труднощі учення, спілкування, берегти здоров'я, цікаво проводити дозвілля, самореалізуватися. Потрібна ідеологія самовизначення особистості, яка забезпечувала б проектування вірогідної моделі соціальної й індивідуальної поведінки людини в ситуації невизначеності. Час освіти, що полягає в пізнанні світу, закінчився. Пізнання себе, свого "я", своїх прагнень і можливостей для самовизначення та кращої реалізації своїх сил – нове гідне гуманізму завдання освіти – і навчання і виховання.

Не можна не брати до уваги той факт, що в сучасному житті нові покоління не повністю копіюють спосіб життя дідів і навіть батьків, а самі формують його, орієнтуючись на сучасників, рівних за віком і досвідом, і на можливості, яких старші не мали.

Процес соціалізації звичний для нашої школи, освоєний нею. А інший, не менш важливий процес – індивідуалізація – для багатьох педагогів справа нова. Індивідуалізація в освіті – це система засобів, що сприяє усвідомленню підростаючою особистістю відмінності від інших, своїх негативів і позитивів – фізичних, інтелектуальних, моральних, творчих.

Нагальна проблема, що потребує кваліфікованого розв'язання, – повна неготовність багатьох педагогів і тих, хто ще навчається, працювати за новими гуманістичними категоріями і за тими технологіями, які потрібні для того, щоб зорієнтувати дитину на саму себе й на інших людей.

Школа вимагає всебічно розвиваючого освітнього середовища, в якому кожен школяр знаходить місце для індивідуальної взаємодії з ним. Ефективність будь-якої навчальної методики залежить від частоти, розмаїття й інтенсивності такої взаємодії. Доки не вдається підняти її рівень, жоден з освітніх проектів ми не реалізуємо.

Тривалий час наша освіта переважно формувала людину-функціонера, у якої рафінований конформізм і повна залежність від зовнішніх обставин були провідними морально-психологічними якостями. Подібний імідж освіти дорого обійшовся державі, оскільки її людський потенціал був досить далекий від ідеалу. Нам потрібен такий загальнонаціональний стандарт освіти, який би допоміг кожній молодій людині знайти себе, компетентно обрати власний життєвий шлях в умовах динамічного світу.

У цьому зв'язку Академія педагогічних наук України та Міністерство освіти і науки України мають створити взірць випускника XXI століття. Глибоких наукових уявлень про нього ми не маємо. Але ж через прогностичний погляд на майбутнього випускника школи і відзначається весь спектр тих стратегічних завдань, які всі ми мусили собі ясно уявляти вже сьогодні, якщо не хочемо повторити помилки минулого. Орієнтиром для програми дій у цьому напрямі може виступити методологічне

положення, згідно з яким для сучасного суспільства буде характерний тип людини, в особистості якої сформоване активне позитивне ставлення до планети Земля, до Вітчизни, до людства, до іншої людини і до самої себе, до праці, до власності, до сім'ї, до надбань матеріальної і духовної культури.

Така людина поєднуватиме в розумних межах особисті інтереси з інтересам суспільства й інших людей, вмітиме правильно обирати життєві цілі, уникаючи крайнощів колективізму та індивідуалізму. Їй мають бути властиві орієнтація на стійкий розвиток в умовах різних форм власності і заперечення експлуатації в будь-яких формах; розуміння демократії як реального народовладдя; швидка адаптація до динамічних умов життя і готовність активно впливати на ці умови: законслухняність і водночас готовність легальними методами змінювати систему влади, якщо вона не працює в інтересах народу і особистості.

Отже, молода людина нашої країни повинна уміти вільно спілкуватися з громадянами інших країн не тільки на рівні держав, а й на рівні громадян. Світ стає дедалі ціліснішим. Всі ми, як кажуть, пливемо в одному човні... Тому для збереження в ньому миру, гармонії, для того, щоб конкурувати в цьому світі як держава, ми повинні спілкуватися. У наш час високих наукомістких технологій розвиток будь-якої країни залежить не тільки від внутрішніх зусиль, а й від того, чи здатні її громадяни сприймати досягнення інших держав, ефективно їх використовувати.

Психолого-педагогічна наука кінця двадцятого століття дедалі інтенсивніше набуває рис, які виводять її із сфери проблем окремої особистості й спрямовують у культурне поле суспільства як предмета докладання дослідницьких зусиль. Архітектоніка сучасного суспільного організму все виразніше психологізується, що істотно впливає на нього. Тому першочергове завдання психологів і педагогів – сформувані орієнтири зростання значущості людського компонента в загальній динаміці соціуму, запропонувати дійову модель оптимізації перетворювальної сили індивіда як члена суспільства. Таким чином, визначальним для людини стає те, яку загальну позицію вона займе в соціальному світі.

Внесок психолого-педагогічної науки в цю справу зводиться до усвідомлення особистістю своїх індивідуальних інструментів як своєрідних медіаторів між нею та її соціальним місцем, набуттям відповідного інтелектуально-духовного і професійного фонду, що сприятиме повноцінній життєдіяльності суб'єкта.

Стає зрозумілим факт дослідницької селекції, коли домінантою виступають психолого-педагогічні умови виховання й розвитку максимального рівня людської відповідальності, за якої індивід діятиме не тільки активно, а й оптимально доцільно у разі різкого зростання психологічного й фізичного навантаження в усіх сферах його діяльності. Така пошукова мета переводить проблему “бути людиною” з філософського рівня у площину конкретно наукову, де переплітаються інтереси психолого-педагогічної науки і освітньої практики.

Успішне розв’язання цієї проблеми зніме протистояння між людиною і суспільством у сучасному житті. Досконала особистість у якій гармонійно поєднуються операційно-технічні та морально-духовні якості, має високі шанси бути прийнятою суспільством. При цьому воно буде не однобічним “споживачем” такої особистості, а сприятливим середовищем для її прогресивного смислоціннісного утвердження.

Ідеї вершинності людського духу заломлюються через цінності функціонування особистості, визначаючи таке співвідношення засобів і цілей життя, яке робить його морально досконалим. З огляду на це, навчально-виховний процес своєю змістовно-методичною спрямованістю має сприяти розвитку яскравих, здатних завжди перебувати у пошуку власних шляхів індивідуальностей, для яких творчість є справжнім культом. Передумовою досягнення цього ідеалу є розумне використання потенціалу експериментальної психології, що пояснює різноманітні індивідуальні психічні особливості, знання яких може сприяти розв’язанню основної проблеми сучасної педагогіки – індивідуалізації виховання та навчання. Психолого-педагогічна наука згідно з велінням часу має запропонувати дійову технологію формування у школярів особливих умінь і якостей, що дали б їм змогу в майбутньому концентруватись на обраній професії. Очевидно, істотну роль тут відіграватиме смислова зрілість, яка має бути в центрі навчально-виховного процесу. Адже часто молода людина потрапляє в таку соціальну ситуацію, яка не сприяє становленню в неї конструктивних смислових орієнтирів. Тож є всі підстави вважати, що саме смислова зрілість з її спрямованістю на вищі людські цінності сприятиме зародженню невичерпного джерела творчості індивіда.

Цей акт вільного духу людини має бути ключовим критерієм оцінки ефективності тих чи інших освітніх інноваційних технологій. Вони повинні мати такий організаційно-змістовий потенціал, за якого підростаюча особистість відчула б єдність навчання і щоденного життя, внутрішніх переживань і духовних поривань з реальними справами.

Принципового значення набуває визначення найперспективніших точок зіткнення сучасної психології та педагогіки. Тут не можна обмежитися загальною декларацією, що психологія є науковою основою педагогічних досліджень. Це загальновідома істина, яка масово втілюється в експериментально-пошуковій роботі.

При цьому, важливо зосередитися на психологічних проблемах розв'язання цього надзавдання. Безумовно, доцільно апелювати до психологічної науки як до своєрідного донора. Таку функцію можуть виконувати психологічні дослідження вищих розумових процесів, обдарованості, соціальної комунікації тощо.

Подібні пошуки за інших рівних умов приведуть до істотних змін у широких соціальних взаєминах, кардинально вплинуть на соціокультурний клімат держави в цілому. Головне при цьому – глибина теоретико-методологічного осмислення дослідницьких проблем і достатнє технологічно-методичне забезпечення експериментальної роботи.

Сучасна науково-педагогічна стратегія має цілеспрямовано проектувати розвиток особистості дитини. Дане загальнометодологічне положення увібрало всі аспекти довготривалих наукових дискусій про природу людської особистості – від ідей вільної освіти до ідей жорсткої регламентації педагогічної дії. Їхнє існування в історії педагогіки, в її теоретичній системі не було б таким суперечливим, якби концептуальний апарат цієї галузі науки був менш консервативним, створював перманентні можливості для динамічних змін. Проте в його структурі найвразливішою з позиції розвитку була саме категорія *дитинства*.

Дитинство як соціальний феномен залишилося, по-перше, на околиці наукових інтересів творців педагогіки, а по-друге, уявлення про нього були надзвичайно поверховими, формальними, тобто такими, що не могли суттєво вплинути на становлення відповідних педагогічних положень. Основним чинником, який відіграв вирішальну роль в інтерпретації цієї проблеми, був брак історичного підходу до розгляду дитинства, приписування йому сталих, константних характеристик. На це були вагомі причини: тієї наукової сфери, що нині кваліфікується як науковедення, як такої не було. Тому загальнонаукові принципи системності, розвитку, історизму тощо лише інтуїтивно схоплювалися і певною мірою проглядалися в найпрозорливіших дослідників. У цілому ж, незацікавленість категорією дитинства в методологічному плані призвела до невиправданої закритості педагогіки як наукової системи.

Ця тенденція найбільше далася взнаки у практико-методичній ланці педагогічної науки. Йдеться про те, що в розробках методів навчання й

виховання не враховували специфіки соціального середовища, в якому формується і цілісно розвивається дитина, ігнорували особливості взаємодії в системі *“предметно-соціальне довкілля – підрастаюча особистість”*, не брали до уваги вікових можливостей дитини у сфері її соціальних відносин. Таким чином, не був задіяний особистісний компонент у науково-педагогічному пізнанні, що є основним симптомом *“бездітної”* педагогіки, в чому їй докоряють і понині.

Така ситуація, на нашу думку, загальмувала продуктивне розв’язання проблеми створення активних навчально-виховних методів, за яких школяр є суб’єктом активної пізнавально-творчої діяльності в процесі спільного (разом з педагогом) розв’язання різноманітних освітніх завдань. Співробітником дитини в її самозміні, самовихованні, самоосвіті має стати педагог. Тільки в педагогіці співтворчості дітей і дорослих можливе особистісне зростання як учнів, так і вчителів.

У цьому контексті важлива роль відводиться педагогічній соціології, яка набуває статусу самостійної педагогічної галузі. Вона покликана відповісти на головні запитання: що являє собою сучасне розвинене дитинство, які його сутнісно-цільові ознаки як особливого соціального явища? Освітня сила педагогічної науки значною мірою залежить від знання нею закономірностей у взаєминах суспільства зі школярами як майбутніми відповідальними його членами.

Визначаючи категорію дитинства як основу організації навчально-виховного процесу, слід мати уявлення про соціальну ситуацію, у якій живе й розвивається дитина. Передусім зазначимо, що загальна ефективність навчання й виховання (і для цього є вагомі теоретико-фактичні підстави) залежить від того, який тип зв’язку утверджується між цими процесами й процесом розвитку суб’єкта. Вітчизняна педагогічна наука набула багатопланового досвіду навчання й виховання як особливого типу управління інтелектуальним і морально-духовним становленням особистості за допомогою соціальної ситуації її розвитку, тобто тих своєрідних, неповторних відносин, які виникають між дитиною і навколишнім світом. З такого визначення випливає, що соціальна ситуація розвитку особистості – це система діяльностей (навчання, праця, мистецтво, спорт, спілкування, гра) в певний віковий період.

Відповідні корективи такого уявлення про джерела й рушійні сили психічного розвитку особистості вносить методологічне положення про випереджувальну функцію школи щодо суспільного життя. Згідно з ним учитель у стінах школи має моделювати майбутнє суспільство. Лише за

цієї умови дитина набуває потрібних умінь і здібностей оптимально діяти під час динамічних соціальних змін.

За умов такого підходу соціальна ситуація розвитку мусить не лише використовуватися, а й проектуватися. Це означає планомірне здійснення селекції тих умов, які визначають соціальну ситуацію розвитку. Діти мусять практикуватися у входженні в соціальне середовище. Зауважимо: сучасні школярі переросли застарілі норми взаємин, для них характерне зростання особистісного самовизначення. Саме в цьому й полягатиме орієнтація школи на майбутнє, на його перспективну модель.

Педагогічна наука повинна розкривати закономірності посередництва не тільки між силами учня й навчальним матеріалом, а й між його можливостями й соціальною ситуацією розвитку в даний час. На рівні методології ця педагогічна мета має втілитися у відповідний дидактичний принцип.

Теоретичний аналіз і результати реальної навчально-виховної практики свідчать, що, зважаючи на концептуальну різноманітність моделей розвитку педагогіки, їх широке використання наштовхується на значні перешкоди, пов'язані з рівнем провідних принципів педагогічної науки. Підхід до них як до незмінних спричинює значні втрати, і тому невідкладним завданням для теоретиків педагогіки має стати вивчення їхніх перспективних тенденцій, визначення рівня конструктивності для подальшого творчого педагогічного пошуку. В першу чергу, йдеться про ті дидактичні принципи, які вже стали класичними, - наочність, доступність у навчанні, його наступність, усвідомленість, науковість. Сформульовані ще в епоху Просвітництва, вони відбивали її загальний культурний рівень, тогочасні педагогічні погляди і, звичайно, історичні пізнавальні обмеження.

Розвиток педагогічної думки спричинив появу нової теоретичної позиції, згідно з якою навчання на тлі інтенсивного використання наочності розвиває в школярів лише конкретний рівень мислення і не сприяє розвитку мислення теоретичного.

Принцип *доступності* потребує, щоб дитину вчили тому, що вона може зрозуміти й повноцінно засвоїти, що відповідає її інтелектуальним можливостям (пізнавальним здібностям, типу операцій мислення тощо). Проте ці можливості можуть виникнути й за доцільно організованого навчання, яке не йде за розвитком, а визначає його.

Принцип *наступності* фіксує педагогічну вимогу ускладнювати навчальний зміст, збільшувати обсяг знань, що їх має дитина, відповідно

до її віку. При цьому ігноруються внутрішні зміни цього змісту, не відокремлюється специфіка емпіричних і власних наукових понять.

Традиційна інтерпретація усвідомленості лише констатує той факт, що засвоєване дитиною знання має бути словесно (термінологічно) оформленим, співвіднесеним нею з певним чуттєвим образом. За такого бачення усвідомленість знань не пов'язується з відповідними способами діяльності, які має здійснювати учень на основі здобутих знань. А це і є головним критерієм свідомого навчання.

Принцип *науковості* в навчанні утверджує ідею пізнання через порівняння зовнішніх ознак предметів, а не через аналіз і відношення внутрішньої суперечливої основи їх породження й розвитку.

Цілком істотно, що дедалі більший вплив на сучасну масову освітню практику чинять ті інноваційні навчальні проекти, які на практичне озброєння беруть згадані трансформовані дидактичні принципи. Приміром, принципу наочності протиставляється принцип предметності, тобто специфічних дій з предметами, принцип доступності перетворюється на принцип розвивального навчання, принцип наступності – на принцип розвитку якісно різних стадій навчання, принцип науковості – на принцип простеження внутрішніх законів змін чи розвитку явищ і подій або узагальнених способів конструювання певних речей, а принцип усвідомленості втілюється в принцип діяльності.

Загальна стратегія подальшого розвитку педагогічної науки має, на наш погляд, полягати в перетворенні її вихідних дидактичних принципів на адекватні їм теоретичні структурні складові єдиної наукової системи цієї гуманітарної галузі людського знання. Такі теорії мають стати узгодженим синтезом дидактично-технологічного пізнавального рівня, а не лише частково дидактичним компонентом, за якого неодмінно виникатиме розрив між теоретичними знаннями й способами створення конкретних освітніх методик. Їхня характерна відмінність від традиційних має полягати у зменшенні питомої ваги стандартності, жорсткості, нормативності їх реалізації, в наданні педагогові можливостей творчої імпровізації. Вони спрямовуються не на навчання учнів чужим думкам, а на розвиток у них здібностей самостійно осмислювати навколишню дійсність.

Тільки в процесі праці в інформаційно насиченому просторі, що потребує значної інтелектуально-емоційної й вольової віддачі, у школярів може активізуватися процес індивідуалізації, сформуватися загальна готовність і здатність до самовдосконалення.

Отже, в школу має прийти оновлена науково-педагогічна методологічна парадигма, спрямована на реалізацію проектних форм взаємодії педагогів і школярів на вдосконалення культури спілкування вчителів, їхньої здатності коректно розв'язувати складні навчальні і позашкільні ситуації. Видається, що на основі саме цієї парадигми можна суттєво поліпшити освітню ситуацію.

У Посланні Президента України Леоніда Кучми до Верховної Ради України “Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 роки” наголошено, що “до найвищих національних пріоритетів має бути віднесено всебічний розвиток освіти, примноження наукового та інтелектуального потенціалу суспільства”.

Незважаючи на складні соціально-економічні умови, система освіти України зберегла основні параметри, продовжує оновлення, інтегруючись у європейський і світовий освітні простори. Суспільством все більше усвідомлюється нова роль освіти в сучасному глобалізованому й інформатизованому світі.

Цілеспрямовано і послідовно формується державна політика в галузі освіти. Прийняття законів України прямої дії “Про загальну середню освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про професійно-технічну освіту”, схвалення в першому читанні закону України “Про дошкільну освіту і виховання” створило передумови для подальшої інтелектуалізації нації. Розробляється нова нормативно-правова база освіти, запроваджуються системні заходи щодо гуманізації освіти, утвердження загальнолюдських цінностей, громадянського виховання учнів.

Намітились позитивні тенденції у формуванні різнорівневої мережі навчальних закладів, зросла кількість денних загальноосвітніх навчальних закладів, ліцеїв і гімназій, закладів інтернатного типу, вищих професійних училищ, центрів професійно-технічної освіти. Порівняно з 1999 роком збільшилась кількість дітей, які навчаються українською мовою, охоплених групами продовженого дня, творчими об'єднаннями позашкільних навчальних закладів, зріс рівень задоволення освітніх потреб національних меншин. Зменшилась кількість дітей, які навчаються у другу зміну.

Міністерством освіти і науки України, обласними державними адміністраціями проведена підготовча робота щодо переходу загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру та 12-річний термін навчання.

Створюються національні підручники нового покоління, яких загалом за роки незалежності видано понад 500 назв. Більше ніж втричі зросли

обсяги державного фінансування видання підручників у 2000 році. Здійснюється видання 15 всеукраїнських фахових журналів, численних регіональних періодичних видань для вчителів.

Україна зберігає високий потенціал інтелектуально обдарованої молоді. Понад 4 млн. учнів взяли участь у цьогорічних Всеукраїнських учнівських олімпіадах з базових дисциплін, конкурсах професійної майстерності, конкурсах-захистах Малої академії наук, вибороли 18 медалей на Міжнародних олімпіадах.

Пожвавилось міжнародне співробітництво в галузі освіти, підписано більше 60 міжнародних угод, 9 угод про взаємне визнання документів про освіту.

Посилюється координованість діяльності Міністерства освіти і науки, Національної Академії наук та Академії педагогічних наук України. Спільними зусиллями започатковано ряд системних змін в організації та оновленні змісту дошкільної, загальної середньої, позашкільної та професійно-технічної освіти.

Згідно з розпорядженням Президента України, за підтримки Голови Верховної Ради, Прем'єр-міністра у тісній співпраці з профспілковими організаціями узгоджено позиції щодо питання підвищення заробітної плати педагогічним працівникам, збільшення витрат на освіту в консолідованому бюджеті 2001 року.

Однак, темпи розвитку освіти, ефективність управління нею значною мірою стримувались низьким рівнем прогностичної і аналітичної роботи.

Назріла потреба розробки та прийняття Національної доктрини освіти України, затвердження нової Концепції загальної середньої освіти та Концепції розвитку професійно-технічної освіти.

Попереду значні обсяги роботи, пов'язані з оновленням змісту освіти, її інформатизацією, запровадженням стандартів початкової та розробки стандартів основної і старшої школи, модернізацією форм і методів навчання, індивідуалізацією освітнього процесу, демократизацією шкільного життя, підвищенням рівня життєвої і соціальної компетентності випускників сільської школи.

Колегія Міністерства освіти і науки України, що відбулася в серпні 2000 року в основному схвалила та направила для широкого обговорення в навчальних закладах, установах освіти і науки, в засобах масової інформації: "Концепцію 12-річної загальної середньої освіти", "Концепцію громадянського виховання", "Концепцію інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів, комп'ютеризації сільських шкіл".

Схвалено “Рекомендації про порядок використання державної символіки в навчальних закладах системи середньої освіти”, “Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти”, “Рекомендації щодо семестрової структури навчального року в загальноосвітніх навчальних закладах”, а також ряд інших нормативно-правових документів.

Передбачено забезпечення переходу загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання у три етапи:

1-й етап – з 01.09.2001 року в початковій школі;

2-й етап – з 01.09.2005 року в основній школі;

3-й етап – з 01.09.2007 року в ліцеях, гімназіях, спеціалізованих школах та з 01.09.2008 року в інших загальноосвітніх навчальних закладах III-го ступеня.

Другий Всеукраїнський з'їзд працівників освіти, який відбудеться у жовтні 2001 року, має визначити принципово нову роль освіти в сучасному глобалізованому й інформатизованому світі, коли місце будь-якої держави у світі і рівень життя її громадян все більше визначатиметься не запасами корисних копалин, іншими матеріальними критеріями, а рівнем людського розвитку, інтелектуалізацією нації. У цих умовах народи, які не спроможуться на рішучий освітній прорив, опиняться на узбіччі прогресу, а громадяни не зможуть забезпечити собі належних умов життя.

Василь Кремень

СИСТЕМА ОСВІТИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІ І ПЕРСПЕКТИВИ

Резюме

У статті проаналізовано сучасні тенденції і перспективи становлення і розвитку національної системи освіти України в контексті загальноцивілізаційних трансформацій, зумовлених як впровадженням нових освітніх технологій, так і суттєвим розширенням можливостей і потреб в індивідуальному особистісному розвитку людини; сформульовано завдання, які постають у зв'язку з цим перед психолого-педагогічною наукою і практикою; обґрунтовано науково-педагогічну стратегію, спрямовану на розвиток особистості молодої людини. Підкреслюється необхідність активного впровадження в Україні ступенєвої освіти, інтеграції і укрупнення спеціальностей, вирішення проблеми багатоканальності фінансування вищої освіти, що посилить мобільність і конкурентоспроможність

випускників професійних закладів освіти на ринку праці. Наголошується, що повноцінна освіта має забезпечувати постулатальний розвиток суспільства, стати конструктивним фактором у розв'язанні проблеми протистояння між людиною і суспільством у сучасному житті.

Wasył Kriemień

SYSTEM OŚWIATY UKRAINY: WSPÓŁCZESNE TENDENCJE I PERSPEKTYWY

Streszczenie

W artykule przeczanalizowano współczesne tendencje i perspektywy rozwoju narodowego systemu oświaty Ukrainy w kontekście ogólnocywilizacyjnych transformacji, które wynikły z wprowadzenia nowych technologii oświatowych i znaczącego rozszerzenia możliwości i potrzeb indywidualnego, osobistego rozwoju człowieka: sformułowano zadania stawiane przed naukami pedagogicznymi i psychologicznymi i praktyką; wypracowano naukowo-pedagogiczną strategię ukierunkowaną na rozwój osobowości młodego człowieka. Podkreślono konieczność aktywnego wprowadzenia w Ukrainie etapowej oświaty, integracji i poszerzenia specjalności, rozwiązania problemu różnorodnego finansowania wyższych szkół, co zwiększy mobilność i możliwość konkurencji na rynku pracy przez absolwentów szkół zawodowych. W pracy podkreślono, że oświata powinna wspomagać postępujący rozwój społeczeństwa i stać się konstruktywnym wskaźnikiem rozwiązywania problemu sprzeczności między jednostką a społeczeństwem we współczesnym świecie.

Vasyl Kremen

SYSTEM OF EDUCATION IN UKRAINE: MODERN TENDENCIES AND PERSPECTIVES

Summary

Modern tendencies and perspectives of formation and development of national system of education in Ukraine in the context of the general civilized transformations, caused by both the introduction of new educational technologies, and the considerable expansion of possibilities and requirements of individual development of personality, are analyzed in the paper; tasks, arisen in the connection with this problem before psychological-pedagogical science and practice, are

formulated; scientific-pedagogical strategy, directed to the development of a young man's personality, is substantiated. Necessity of the active introduction of stepped education in Ukraine, integration of professions, solution of a problem of multi-channel financing of higher education to reinforce mobility and competitiveness of graduates of vocational educational institutions in the market of employment, are underlined in the article. It is emphasized in the paper that education of full value has to ensure progressive development of society, to become the constructive factor of solution of a problem of opposition between a person and society in the present-day life.